

Юлія Конарівська

(м. Житомир)

аспірант кафедри історії України

Житомирського державного університету імені І. Франка

**ПОСТАТЬ МІХАЛА ЧАЙКОВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ТА
ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЯХ**

Міхал Чайковський (Садик-паша) народився у 1804 р. у с. Гальчин Житомирського повіту Волинської губернії. Батько – Станіслав, шляхтич з Волині, мати вважалася правнучкою гетьмана Івана Брюховецького, двоє дідів його воювали під запорозькими знаменами. Сам Міхал став активним учасником польського Листопадового повстання 1830-1831 рр. Після поразки повстання був змушений емігрувати до Франції. Там розпочався новий етап в його житті. Спочатку зайнявся літературною творчістю.

У 1841 р. М. Чайковський поїхав до Туреччини з секретною французькою дипломатичною місією і відтоді, до 1872 р., перебував у Стамбулі де прийняв мусульманство, та взяв нове ім'я Садик-Паша. Турецький уряд доручив йому організувати козацькі загони, які в часи Кримської війни 1853 – 1856 рр. діяли на стороні Туреччини проти Росії. За допомогою цього загону М. Чайковський мав намір підняти повстання в Україні та відновити Гетьманщину у складі Речі Посполитої. Однак, в 1861 р. він був звинувачений у спробі державного перевороту в Туреччині, тому просив амністії в російського царя та повернувся на Батьківщину. Через складні життєві обставини 4 січня 1886 р. М. Чайковський застрелився [5, с. 289].

Вже з такого схематичного викладу його життєвого шляху, стає очевидним, що це була непересічна постать. Однак до сьогодні вона залишається недостатньо вивченою. В останні роки над його життєписом працювали: І. Лисяк-Рудницький, В. Полтораки, В. Єршов, О. Прігарін, А. Климчук, А. Падалко, Н. Цьолик. Д. Сень, М. Волхонський, Є. Хаджиніколова. Діяльність М. Чайковського знайшла різні оцінки в історіографії. Одні вважають його авантюристом, який мав нездійсненні мрії,

інші – як борця за відновлення Гетьманщини на території українських земель. Тож ким він був насправді – патріотом України чи полонофілом? Як правило, дослідники в першу чергу захоплюються його життєвим шляхом та творчістю. Трапляються статті про його політичні ідеї, особлива увага приділяється йому, як керівнику «Корпусу козаків оттоманських».

Дослідники дотримуються однакової думки щодо юнацьких років М. Чайковського. Як підмітила Н. Цьолик, «На перший погляд життя Михайла Чайковського дуже схоже на долі багатьох представників Великої Еміграції. Однак подібним є лише початок – молоді літа на Волині. Далі Михайло обирає власний шлях: дивний та страшний у своєму завершенні» [7, с. 303].

А. Падалко у своїй роботі «Волинянин М.С. Чайковський – загадкова постать української історії» робить короткий огляд життя героя. Заслуговує на увагу висновок зроблений автором: «Провідною політичною ідеєю в його творах виступали – воскресіння Запорізької Січі, старої козацької України, які існували в добу польської незалежності. Поділяємо думку дослідниці творчості М. Чайковського Д. Бруски – письменник, у першу чергу, був полонофілом, який з допомогою України мріяв відродити Польщу» [5, с. 290].

Докази цього знаходимо у його творчості. Зокрема В. Єршов поділяє творчість М. Чайковського на три періоди і пов'язує їх з часом та місцем проживання. Перший період розпочинається в 1835 р. і тривав до 1841 р., це час проживання у Франції. Другий 1841 – 1872 рр пов'язаний із перебуванням на теренах Туреччини, третій із поверненням на батьківщину 1872 – 1886 рр.

Найбільше уваги автор приділяє першому періоду, адже у творчості мемуариста він був найбільш плідним [2, с. 32]. Далі аналізує такі твори письменника: «Сватання запорожця», «Могила», «Вернигора», «Овручани. 1794», «Старокияни. 1809», «Лучани. 1812», «Житомиряни. 1812» та інші. В. Єршов розповідає про велику популярність цих творів, що їх навіть приписували іншим відомим людям. Дослідник підкреслює: «Становлення М. Чайковського як письменника було настільки швидким, що критики не встигли відстежити сходінки творчого росту дебютанта й розгубились» [2, с. 35]. Дослідник захоплюється постаттю мемуариста, у роботах якого

відчувається інтелектуалізм, спостережливість, знання української мови та обізнаність з історичними творами. Творчість другого та третього періоду у статті не аналізується, є тільки перелік творів [2, с. 46].

В іншому світлі показує творчість М. Чайковського Н. Цьолик. Вона більш критично та з певною сатиричністю ставиться до асоціації письменника з Україною. Ось один із прикладів: «Він був таким же українцем, як Міцкевич литовцем. Ця його Україна – від Глембоцьких і Брюховецьких – була чимось невід’ємним від Польщі. Та для французів слово «козак» мало смак екзотики» [7, с. 304]. Тобто дослідниця не сприймає його як українця. Проте, навіть і враховуючи всі недоліки, письменницька діяльність М. Чайковського Н. Цьолик оцінює високо: «Якби література для Чайковського стала головною справою життя – то хтозна, можливо він став би великим творцем повісті, адже мав для цього багато можливостей» [7, с. 308]. Дослідниця акцентує на тому, що письменник обрав не той життєвий шлях який було потрібно.

Досліджували творчість М. Чайковського і російські дослідники. М. Волхонський, А. Прігарін, Д. Сень піддають критиці його твори. На думку авторів у його творах: «прослеживается «традиционная» zaangażованность – оценочная позиция его творчества как проблемного источника при изучении переломных этапов в истории казаков» [1, с. 148]. Для підтвердження своїх висновків наводять слова Ф. Волкова «невыразительные и оторванные сведения этого писателя... до такой степени запутаны и тенденциозно обработаны, что не могут иметь значения без тщательной проверки любого из приведённых им фактов» [1, с. 148]. Проте все-таки відмічають, що деякі свідчення письменника є унікальними, особливо це стосується козаків-некрасовців.

Отже, творча спадщина М. Чайковського знайшла різні оцінки в історіографії. Це свідчить, що нею захоплювалась велика кількість людей.

Значну увагу автори приділяють козацтву яке було створене М. Чайковським в Османській імперії. Дане питання у російській історіографії не висвітлювалось. Натхненником ідеї та керівником війська називають М. Чайковського. Але робилося це за наказом А. Чарторийського, який

виношував думку створення Слов'янської федерації. За словами дослідників, створити дане військо було непросто. Але Садик-паші вдалося, більше того він зумів відстояти права і свободи козаків перед турецьким урядом.

Головною причиною розриву Садик-паші з польською еміграцією в Парижі історики вважають те, що М. Чайковський задумався над створенням «федерации южных славян под верховной властью султана, потомка сербских королей по женской линии» [1, с. 156]. Іншою причиною називають бажання Садик-паші враховувати особливості України, тоді як польська аристократія бажала відновлення Речі Посполитої зі старими порядками. Хоч створити військо і вдалося, але зберегти його було важко. Воно було розформоване, а його ватажок попав у немилість. Дослідники звертають увагу на проблеми, які виникали у війську та у М. Чайковського, зате оминають увагою діяльність козацтва у Кримській війні та не дають характеристику М. Чайковському як ватажку.

Щодо складу та організації козацьких загонів нам проливає світло стаття В. Полторака «Список іменний корпусу козаків оттоманських». 1857 р. Описана діяльність та структура козацьких загонів дає можливість зробити висновок, що склад корпусу був не однорідним за етнічним складом, а їхній ватажок добре знався на військовій діяльності і був гарним організатором та керівником [6, с. 115 – 117].

Ці слова підтверджує й у своїй роботі А. Климчук «М. Чайковський – постать в Кримській війні». Він пише: «...більшість офіцерів полку були емігрантами з Волині, знайомими М. Чайковського ще по антиросійському повстанню» [3, с. 77].

Найбільш ґрунтовною працею, яка висвітлює політичні ідеї М. Чайковського вважається робота І. Лисяка-Рудницького [4]. Він відмітив, що всі дослідники використовують польські праці як першоджерела, в яких політичні ідеї Чайковського не знайшли відображення, адже поляки не сприймали його ідей серйозно: «Вони мали його просто за химерну людину з буйною фантазією, до концепцій якої, не слід ставитися поважно» [4, с. 253]. Проте дослідник вважає, що його ідеї варті окремого розгляду.

І.Лисяк-Рудницький вважає, що найкраще політичний світогляд М. Чайковського охарактеризував З. Швейковський: «Чайковський завжди вважав себе поляком, але ідея незалежної Польщі була для нього другорядною справою. У його свідомості вона нерозривно пов'язана з ідеєю вільної України, і без неї втрачала для нього привабливість і сенс» [4, с. 255]. Далі автор наводить ряд прикладів, які показують любов Чайковського до козацтва та України. Основною метою подорожі Чайковського до Стамбула вважає підняття повстання в Україні проти Росії з допомогою донських і кубанських козаків. Чи було це прагнення звільнити український народ, чи просто відродити Річ Посполиту, це питання автор обходить стороною.

Автор не оминає увагою роль козацтва під час Кримської кампанії, підкреслює, що полк Садик-паші відіграв помітну роль. І можливо б мрії М. Чайковського втілилися в життя. Головною причиною того що так не сталося дослідник називає не бажання союзних держав підтримати ідеї Чайковського. Що призвело до розпуску козацького полку.

На противагу польським історикам І. Лисяк-Рудницький вважає, що плани Чайковського, мали більше реального ґрунту, аніж то визнавали попередні дослідники. Автор апелює до того, що українське суспільство було готове до повстання, і якби мало гідну підтримку, могло б увінчатися успіхом. За словами дослідника: «Трагедія Чайковського полягала в тому, що він намагався з'єднати в своїй душі дві лояльності (українську й польську), які насправді не сполучалися» [4, с. 261].

Отже, проаналізувавши праці про життєвий шлях М. Чайковського, можна сказати, що його постать як і раніше залишається загадковою. Його погляди є показовими і неоднозначними.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Волхонский М., Пригарин А., Сень Д. Панславизм Михала Чайковского и история казачества в османской империи.// Поляки в России: история и современность. – Краснодар: Кубан. гос. ун-т, 2007. – С. 147 – 160.

2. Єршов В. Особливості мемуаризації простору Правобережної України у творчості Міхала Чайковського / В. Єршов // Волинь. – Житомирщина. – Житомир, 2009. – С. 32 – 53.
3. Климчук А. Міхал Чайковський – постать в Кримській війні / А. Климчук // «Кримська війна»: історія та уроки. 1853 – 1856 рр. : науковий збірник: матеріали Міжнародної наукової військово-історичної конференції, Севастополь 27 – 29 вересня 2013 року, – С. 75 – 78.
4. Лисак-Рудницький І. Козацький проект Міхала Чайковського. / І. Лисак-Рудницький. // Лисак-Рудницький І. Історичне ессе. – Т. Том І. – Київ: Основи, 1994. – 554 с.
5. Падалко А. Волинянин М.С. Чайковський – загадкова постать української історії ХІХ ст. / А. Падалко // Матеріали VI Волинської всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції. Збірник наукових праць. – Житомир, 2013. – С. 289 – 291.
6. Полторак В. «Список іменний корпусу козаків оттоманських». 1857 р. / В. Полторак // Чорноморська минувшина: Зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 6. – С. 114 – 128.
7. Цьолик Н. Михайло Чайковський: із панича – повстанець, романтик із солдата / Н. Цьолик // Українська полоністика. – № 3-4. – Житомир: Вид-во Житомирського державного університету ім. І. Франка, 2006 – 2007. – С. 303 – 308.